

М. С. Тимошик

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПОЕТИЧНА ТВОРЧІСТЬ ІВАНА ОГІЄНКА

Об'єктом дослідження цієї статті автор обрав ранню поезію та створений уже на схилі літ цикл релігійної поезії під назвою «Філософські містерії».

Ключові слова і словосполучення: поетична творчість, народна пісня, релігійна поезія, містерії, ліричний герой.

Іван Огієнко залишив після себе не лише величезну наукову, а й художню спадщину, про яку пересічний читач в Україні майже нічого не знає. Не досліджений цей пласт творчості й літературознавцями. А він, безперечно, цікавий, самобутний і різнобічний.

Сам автор розділив свій набуток у галузі красного письменства на вісім томів: перші три — драматичні твори; наступні два — легенди; шостий-восьмий — релігійна лірика. Переважна більшість художніх творів побачила світ у 50-60-ті роки у Канаді минулого століття, заходами створеного самим же Огієнком, ще у Варшаві видавництва “Наша культура”. У нас, в Україні, зрозуміло, нічого з цього, навіть у “товстих” літературно-художніх журналах, не друкувалося. І це маємо зробити тепер, бо художня творчість ученого важлива для нас як з точки зору повноти осмислення багатогранного, непересічного Огієнкового таланту, так і з пізнавального боку.

Вірш, що став народною піснею. Огієнко, як автор, починався, власне, з поетичної творчості. Ще у 12-літньому віці він написав свого першого вірша (російською мовою) — “Женитьба в школі, или Сказка о том, как Петриченко женился постом”. Деякі з тих віршів були вміщені в рукописному місячнику «Моя бібліотека», який видавав початкуючий поет з друзями, навчаючись у Київській військово-фельдшерській школі.

Сталося так, що одній з перших українськомовних поезій Івана Огієнка, надрукованій у газеті “Громадська Думка” (1906) судилося перетворитися в народну пісню. Пісню, авторство якої тривалий час не підкреслювалося, але яка й сьогодні будить у багатьох виконавців і слухачів шемливі й солодкі спогади далекої юності:

*Не питай, чого в мене заплакані очі,
Чого завжди тікаю я в гай
Та блукаю по темних лісах до півночі
Не питай, не питай, не питай...*

Це слова популярної нині, особливо в селах українського Полісся, народної пісні “Не питай...”. Власне, до народної пісні ввійшла лише перша, лірична, строфа Огієнкового вірша, який за своїм змістом має глибоко соціальне, патріотичне звучання: герой вірша — сільський юнак — не може сповна віддатися чарам кохання у великому

місті, бо серце його страждає болями свого села, свого народу (друга і третя строфи):

*Рідний край раз-у-раз мене кличе до праці,
Його пута важкі в мене завжди в очах...
Треба дати допомогу сліпцю-небораці,
Поки він не зачах. Поки він не зачах.*

*Коли гляну кругом по селу — тільки й бачу:
Зневажається рідний наш край...
Не питай же мене, чого часто я плачу,
Чого завжди сумний... Не питай...*

Порівнюючи слова вірша і пісні, виникає цілком закономірне запитання: як могло статися, що слова вірша і пісні не повністю співпадають? На це є цілком обґрунтоване пояснення. У випадку з Огієнковим віршем маємо типовий приклад такого цікавого явища, як активна фольклоризація твору, який у процесі усного побутування може зазнавати різноманітних змін — залежно від географії поширення, характеру виконавців тощо.

У кожній літературі є немало випадків, коли в результаті народних переробок літературного твору текст або доповнюється новими строфами, або з часом взагалі віддаляється від першодруку. Так було, зокрема, з віршем Т. Шевченка “Нащо мені чорні брови”, у якого, коли він став піснею, з’явилося нове закінчення, не зв’язане з авторським текстом. Подібне спостерігається і в народних піснях, створених на тексти віршів Г. Сковороди, С. Руданського, Л.Глібова (особливо “Стоїть гора високая”). Як зазначав прекрасний знавець фольклору В.Данилов, “перехід пісні із книжки в народ не складає особливих труднощів” [1, с. 213].

До цього слід додати, що такий перехід відбувається легко лише тоді, коли автор створив справді літературний шедевр — за поетиною, ліричним баченням світу, багатством ритмомелодики, вкладеними в рядки власними почуттями чи болями.

Віршу І. Огієнка “Не питай” у цьому плані надзвичайно пощастило. Протягом багатьох років, ставши народною піснею, він неодноразово вміщувався в різноманітних збірниках народної творчості, що періодично виходили в українських видавництвах, а в примітках, звичайно ж, з відомих причин подавався як безіменний або, в ліпшому разі, як «твір літературного походження невідомого автора». Саме на прикладі цих видань можна простежити, як побутувався цей Огієнків твір, зокрема, в різних регіонах України.

Вперше, за підрадянський час, поезія Огієнка “Не питай” (з нотами для неї) була вміщена в другому томі видання “Українські народні пісні”, підготовленого до друку Інститутом мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР і виданого 1955 року видавництвом “Мистецтво” [2]. На жаль, упорядники цього видання З. Василенко та М. Гордійчук не вказали у примітках джерело, з якого взято цю пісню. В передмові лише зазначено, що переважна більшість матеріа-

ду взята з друкованих збірок, інша — з рукописних фондів Інституту. У цьому виданні перша строфа пісні повністю збігається з віршем Огієнка, а друга і третя звучать так:

*Не питай, чого в'яну і сохну як квітка,
Бо так щиро кохаю тебе.
Ти покинув мене сиротину
На посміх, поговорі для людей.*

*Не питай, бо нічого тобі не скажу я, —
Бачив ти мої сльози і сум,
А нещирі слова та байдужі
Не розвіють тяжких моїх дум.*

Приблизно у той же час цю поезію вмістили також упорядники ще двох збірок — “Старовинні українські народні пісні та романси” (К., 1959) та “Українські народні романси” (К., 1961). Увійшла ця поезія до збірника “Пісні літературного походження”, що побачив світ 1978 року в серії «Українська народна творчість», яку протягом ряду років втілює згаданий Інститут спільно з видавництвом “Наукова думка” [3, с. 314-315]. Короткий коментар до неї було вміщено в розділі “Пісні та романси на слова невідомих авторів ХІХ — початку ХХ століття”.

Слова Огієнкової пісні, як кращий зразок глибоко народної пісенної лірики, дійшли й до Західної України. Її було записано від Килини Шевців у селі Скородинці Чортківського району Тернопільщини. Пісня увійшла до збірника “Пісні Тернопільщини”, що побачив світ у серії “Перлини української народної пісні” (видавництво “Музична Україна”) [4, с. 584-585].

Тернопільський варіант пісні суттєво відрізняється від попередніх, надніпрянських, побутовань. Перша і половина другої строфи залишилися без змін (у другій змінився лише другій рядок: замість слів “бо так щиро кохаю тебе” звучить “видить Бог, як люблю я тебе”), а от третя строфа — зовсім інша:

*Ти приходиш до мене у сні опівночі
Все тоді, коли міцно я сплю.
І цілуєш заплакані очі
І шепочеш — не плач, я люблю.*

Більше того, в Західній Україні пісня стала ще на дві строфи довшою:

*Ти так міцно, так міцно мене обнімаєш,
В тих обіймах я млію уся...
Поцілунками душу виймаєш...
Ти підеш — я лишуся сама.

І сиджу я, сиджу в самоті, як сирота,
Навкруги — порожнеча німа...
Ти покинув, а я — одинока,
В мене щастя і долі нема.*

Автор передмови до цієї книги С. Стельмащук, гадаю, помилково називає пісню “Не питай...” (у доповненому варіанті) “романсом пізнішого — воєнного й післявоєнного походження” [5, с. 28]. Найімовірніше те, що в Галичину романс проник ще на початку століття, відразу після публікації вірша І.Огієнка в дуже популярному тоді, особливо в Західній Україні, дванадцятизшитковому випуску поетичної антології “Українська Муза”. Цілком вірогідно, що текст пісні був занесений у ці краї українцями-східняками під час першої світової війни чи після відступу уряду УНР на терени Західної України. Могли її привезти до себе додолю й самі галичани — січові стрільці чи вояки Української галицької армії, що поверталися із Східної України.

Ось така — драматична і водночас щаслива — доля одного з крапчих віршів І. Огієнка “Не питай”, що протягом більш ніж сімдесятилітнього побутування в народі з підзаголовком “пісня літературного походження невідомого автора”, нині одержує, нарешті, ім’я його творця.

Ліричний герой поета. Мотиви душевного смутку, печалі, безвиході, болісних розчарувань, тривожного очікування чергової невдачі, а то й біди, присутні у поетичних творах, написаних Іваном Огієнком у період з 1906 по 1911 рік. Ліричний герой поета — зовсім юний, вразливий душею, змалку пізнав і сирітську долю, і тяжку працю, і людську підлість, і заздрість та зраду. (“Життя голодне, одиноке”, “Я квітку барвисту в садку посадив”, “Могутній орел”, “Мої пісні”, “Все падає листя”, “Давно це було”).

У цих поезіях вгадується немало автобіографічного — зазначений період був чи не найтяжчий в особистому житті молодого Огієнка (смерть матері, малолітнього сина Євгена). До випробувань особистого характеру додавалися й непевності суспільного розвитку, тяжка атмосфера реакції й поліційних репресій, що наступила після революції 1905 року.

Згодом настав період піднесення чергової хвилі національної свідомості українців, коли дещо послабилися утиски українського друкованого слова, коли стала можливою поява цілого ряду періодичних україномовних часописів. Власне, на цей період припадає й вихід у світ унікальної поетичної антології за редакцією Олексія Коваленка “Українська Муза” (дванадцять випусків протягом 1908 року), що явила собою своєрідну живу картину розвитку української поетичної творчості від Івана Котляревського до початку ХХ століття. В передостанньому, одинадцятому, випуску вміщено було крапці поетичні зразки Івана Огієнка та коротку біографічну довідку про нього [6, с. 1141-1146].

Це був перший серйозний, і чи не єдиний, творчий доробок цього автора, так гідно і повно представлений за його життя в себе на Батьківщині. Важливо підкреслити, що антологію “Українська Муза” перевидало репринтним способом тридцятитисячним накладом 1993 року київське видавництво “Обереги”, додавши до цього видання ґрунтовний науковий коментар Федора Погребенника.

Окрім “Громадської Думки” та “Української Музи”, поетичні твори Івана Огієнка вміщувалися і в такому періодичному україно-

мовному виданні як “Нова Громада”, поетичних збірниках “Терновий вінок”, “Розвага”. Під деякими віршами стоїть його літературний псевдонім Іван Рулька.

Найповніша добірка надрукованих поетичних творів Івана Огієнка — в “Українській Музі” — засвідчувала про неабиякі творчі можливості молодого поета, ще не до кінця розкриті оригінальні особливості його образного бачення довколишнього світу. Однак, житейські обставини склалися так, що шліфувати свою поетичну майстерність Огієнкові не довелося: наукова, викладацька, а згодом і державотворча діяльність забирали практично всі сили. І треба було немало літ — майже півстоліття — пройти непростими дорогами життя, або нереалізований поетичний хист знову нагадав про себе, але вже в іншій якості. Створений уже на схилі літ у далекій Канаді цикл віршів, об’єднаних загальною назвою «Філософські містерії», ми розглядаємо як спробу уже маститого автора відродити популярний за часів старої України жанр релігійної поезії.

Дійові особи філософських містерій. Йдеться про вагомий, не вивчений досі, пласт художньої творчості І. Огієнка, якою є релігійна поезія. Творити таку поезію здатна, як відомо, людина, помисли й діяння якої одухотворені глибокою вірою в Бога, щоденним безкорисливим служінням його ідеалам. Саме на таку стежку став Іван Огієнко — Митрополит Іларіон — напередодні Другої світової війни. Й відтоді, з-під його пера, стало все більше народжуватися поетичних рядків.

Саме в цей період автор ніби заново формулює своє поетичне кредо: релігійною поезією, завданням якої є творення правдивого релігійного світогляду, “допомогти людині стати найближче до Бога, визнати його своїм рідним батьком, поєднатися з ним — обожнитися” [7, с. 354].

Втім, це була спроба відродити стару українську літературну традицію, суть якої полягала у створенні духовними й світськими письменниками поетичними рядками драматичних творів, де дійовими особами виступали, поряд із землянами, і небожителі, зокрема, Бог, Ангели, Пророки, Злі Духи. Цей літературний жанр — філософська містерія — як відомо, був дуже популярний серед викладачів і вихованців Києво-Могилянської академії. На таких творах справді виховувалося не одне покоління свідомого українського громадянства.

Про причини, які змусили митрополита Іларіона “на старість віддати слабі свої сили на творення української релігійної поезії”, сказав сам автор у своєму ненадрукованому рукописі “Українська церква й наша культура”: “Церковною лірикою переповнені наші Богослужби, наприклад, Акафісти, Канони, Тропарі, Кондаки й т. ін., а також усі книги пророків, а особливо Псалтир — найкращий утівір церковної лірики всіх віків. Ці зразки церковної лірики сильно впливали на наших духовних поетів і нахилили їх до поетичних писань... Україна за старих часів пишалася своєю церковною традицією, — були поети, що всю творчість присвячували релігії та церкві. На жаль, ця традиція з XIX століття в нас зовсім уривається. І ми тепер не маємо релігійної новочасної поезії...” [8].

Великообсягова книга поетичних рядків під заголовком “Філософські містерії” (336 сторінок), що вийшла друком як перший том двотомного зібрання художніх творів автора у Вінніпезі 1957 року, засвідчила про достойне відродження в сучасній українській літературі призабутої традиції, коріння якої сягає західних культур. Книга відкривається філософською поетичною трилогією «Житейське море», зміст якої складають містерії «Народження людини. Добро і зло на світі», «До щастя», «Остання хвилина».

Непросто і нешвидко писалися ці твори. Скажімо, роботу над містерією у п’яти діях «До щастя» автор розпочав 15-16 лютого 1947 року в Лозанні (Швейцарія), а закінчив більш ніж через десять років — 26 травня 1957 року у Вінніпезі. Приблизно стільки ж часу забрала в нього праця над «Останньою хвилиною» (початок 5-7 квітня 1947 у Лозанні— кінець 12 червня 1957 року у Вінніпезі).

Маючи, на перший погляд, простий сюжет, зміст якого визначали, власне, назви поем, основне смислове навантаження тут несуть глибокі авторські роздуми про сенс людського буття, про призначення людини на землі, про вибір справжніх і фальшивих духовних та моральних цінностей, який завжди стоїть перед нами. Героями цих творів є Дух Добра і Дух Руїни, Душа, Здоров’я, Молодість, Мати, Надія, Праця, Дияволи, Смерть тощо, які входять у динамічний діалог із звичайними людьми. Вкладаючи в їхні уста прості, доступні для розуміння кожного слова й поняття, автор мимоволі спонукає читача до зацікавленого духовного спілкування, яке не може залишитися в майбутньому невитребуваним. Ось характерні витяги з містерії «Народження людини»:

Д у х   Д о б р а:
*Якби на добре стільки праці
Давали всі, як на лихе,
То світ не жив би в вічній Мряці
І щастя не було б глухе...*

Д у х   З л а:
*В людині глибоко в натурі
Бувають плідно «грішні зерна»:
Зростають пристрасті з них бури
З них розцвіта велика скверна.*

Д у х   С т а р о с т і:
*Й минуле всядеться на груди
І буде голками колоти
І жала вистромлять повсюди
Твої підмочені чесноти...*

Людина народжується для добра, хоча мало не все своє свідоме життя має боротися із злом. Але за все лихе, залишене нею на землі, вона обов’язково мусить розплачуватися. Такий лейтмотив цієї книги.

Житейські сюжети у містеріях. В основу сюжету завершальної поеми трилогії — «Остання хвилина» — також покладена проста

житейська історія: помирає заможний господар дому Микола. Ще донедавна життєрадісний, дужий, він мав, як здавалося, немало вірних друзів, його хата часто була для них другим домом: під час нерідких вечірок рікою лилися вино й горілка, присутні заприсягалися в дружбі й готовності піти один за одним у вогонь і воду. Та прийшла біда — раптово хвороба підкосила Миколу і вже на передсмертному одрі, в останню хвилину свого життя, виконуючи волю Ангела-хранителя, який уявився йому в маренні, просить Микола когось із присутніх провести його душу в останню путь до воріт Того світу. І ось починається непростий діалог помираючого з присутніми в домі: вчорашні вірні друзі, зосібно й дружина, палко наводять йому аргументи, через які вони не можуть цього зробити. У кожного — своя житейська суєта-суєт. Лише одна мати, не роздумуючи, в єдиному пориві готова ступити за сином у невідомий і ще не своєчасний для неї потойбічний світ.

До хрестоматійності відома через свою поширеність ця житейська притча в устах Огієнка-поета, філософа, богослова набула не лише високоморального, а й високохудожнього звучання.

На рівень філософського узагальнення підняв Огієнко і проблему рідної мови, як душі того чи іншого народу, живої основи його буття, головного підмурівку нації у своїй містерії на одну дію «Рідна мова» (написана у Вінніпезі 1949 року). Дія тут відбувається в раю на зорі створення Богом світу, але дійові особи, знаючи майбутнє, у промовах своїх забігають наперед. Рефреном звучать у поемі слова архангела Михаїла, як напуття промова до ще донедавна безязиких Адама і Єви та їх майбутніх нащадків:

*Хто забуває рідну мову,
Той серцем раниць свій народ:
Руйнує всю його будову,
Дорогу стелить до незгод [7, с. 299].*

Надзвичайно актуальною на сьогодні з точки зору порозуміння провідників українських церков і об'єднання в єдину соборну українську православну церкву видається драматична містерія «Руїна й воскресення», яка завершує зазначений філософський цикл релігійної поезії Івана Огієнка. В поемі — дві дійові особи — Пророк та диявол. Перший посланий Богом з напуттям зібрати всіх українців і переконати їх у необхідності відновлення української православної церкви. Другий усе робить для того, аби такого об'єднання не відбулося. За емоційністю, аргументованістю, динамізмом поетичних строф проглядається пророча авторська позиція:

*Я глибоко вірю — минеться руїна
Й засяє веселка-обнова,
Воскресне с о б о р н а свята Україна,
А з нею і церква Христова.*

*І зійде сонце, й Україна
Засяє вільна й непоборна*

*І зникне поділ та Руїна,
І церква станеться с о б о р н а* [7, с. 321].

Цю поему можна без перебільшення назвати своєрідним духовним заповітом митрополита Іларіона своєму народові.

На увагу заслуговують ще дві поетичні Огієнкові збірки — «*Бог і світ*» та «*Легенди світу*». До першої (побачила світ 1964 року у Вінніпезі) автор додав підзаголовок «Читанка для молоді недільних і українських шкіл та для родин». Тут у доступній формі автор знайомить юного читача з найголовнішими церковними канонами і християнськими поняттями: Бог, родина, молитва, совість, причастя, ікони тощо. Друга збірка (Париж, 1946) об'єднала кращі зразки як релігійних, так і світських легенд багатьох народів світу — переважно старогрейських, індійських, єгипетських, арабських, грецьких.

Окремим розділом виділені слов'янські легенди. Невеликі за розміром (від трьох до десяти строф). Ці поетичні твори нерідко несуть авторську оригінальну інтерпретацію відомого сюжету. Такою, для прикладу, є легенда про Ікара («До сонця»). Юнак, наділений від природи могутньою силою, що ховається в крилах, нехтує батьковим застереженням і першим відважується сягнути в нестримному польоті наднебесного Божого витвору — Сонця. Але із наближенням до нього все меншали від спеки Ікарові воскові крила і він, знесилений, пізнавши щастя в гордій розмові із Сонцем та Зорями, упав у глибокому морі, яке відтоді зветься Ікарським (Карським).

Характерно, що у виданій 1988 року заходами Українського вільного університету у Мюнхені «Хрестоматії української релігійної літератури» (перший том — поезія), яку впорядкував відомий у світі вчений-українознавець Ігор Качуровський, серед цілої когорти українських мислителів, богословів, письменників і поетів різних епох достойно представлений як автор циклу поетичних творів релігійної тематики й Іван Огієнко (митрополит Іларіон) [9]. Зокрема, в цій хрестоматії, окрім короткої бібліографічної довідки про автора, подано одну з кращих його поезій цієї тематики «Умом я Бога не відчую», написану 1960 року.

Підсумовуючи викладене в цій статті, варто наголосити на наступному.

1. Художня спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона) складає на сьогодні не систематизований і ще не виданий сповна навіть за кордоном великий за обсягом пласт різножанрових творів: поезій, поем, легенд, оповідань, драматичних п'єс, документально-публіцистичних життєписів. В Україні вона й досі залишається практично не дослідженою літературознавцями. На відміну від фундаментальних наукових праць ученого, цілий ряд яких останніми роками вже перевидано в Україні, жодного перевидання творів художньої спадщини в нас, на жаль, ще не здійснено.

2. Іванові Огієнкові належить першість у відродженні давньої української традиції, започаткованої студентами і викладачами Киє-

во-Могілянської академії щодо створення філософських містерій — своєрідних літературних творів духовного спрямування, героями яких, поряд із землянами, виступають і небожителі.

3. Потреба в поверненні для українського читача на материковій Україні кращих поетичних творів Івана Огієнка нині є особливо актуальною. Адже переважна їх більшість присвячена маловідомій, але спотвореній у нас з причин ідеологічного характеру, сторінці історії боротьби українського народу за своє національне визволення. Твори Івана Огієнка повертають в Україну цілий ряд маловідомих або призабутих імен видатних постатей української історії, матеріали про життя й діяльність яких у нас не зібрані й не систематизовані. Це, передусім, такі особистості, як: Іов Почаївський, Паїсій Величковський, Арсеній Мацієвич, Дмитро (Данило) Туптало, Костянтин Острозький.

Список використаних джерел:

1. Данилов В. Украинские лубочные песенники // Киевская старина. — 1905. — Т. 89. — Кн. 6. — С. 213.
2. Не питай, чого в мене заплакані очі // Українські народні пісні. — У 2-х к. — Кн. 2. — К., 1955.
3. Не питай, чого в мене заплакані очі // Пісні літературного походження. — К., 1978.
4. Не питай, чого в мене заплакані очі // Пісні Тернопільщини: історичні, баладні, жартівливі, танцювальні пісні та колядки, пісні літературного походження і романси. — К., 1993.
5. Стельмащук С. Музичний фольклор Тернопільщини // Там само.
6. Українська Муза: поетична антологія / За ред. О. Коваленка. У 12-ти вип. — Вип. 11. — К., 1908. — С. 1141-1146.
7. Митрополит Іларіон. Філософські містерії. Твори. — Т. 1. — Вінніпег, 1957. — 336 с.
8. Митрополит Іларіон. Українська церква й наша культура // Архів митрополита Іларіона у Вінніпезі. Коробка 78 (ненадруковані рукописи).
9. Хрестоматія української релігійної літератури / Упорядник, автор вступних есеїв Ігор Качуровський. — У 2-х книгах. — Книга перша. Поезія. — Мюнхен-Лондон, 1988. — 552 с.

The author of the article chose early poetry of Ivan Ohienko and the cycle of his religious poetry entitled «Phylosophical mysteries» as the object of the research.

Key words and word combination: poetic creativity, folk song, religious poetry, mysteries, lyrical hero.

Отримано: 2.08.2009 р.